

Değerler ve Şahsiyet Eğitimi Bağlamında; “İnsan”

In The Context Of Values And Character
Training; “Human”

Süleyman YILMAZ

Prof. Dr., Aksaray Üniversitesi, Eğitim Fakültesi Öğretim Üyesi

Özet

Bu çalışmada, değer ve şahsiyet eğitimi, yakın bileşenleri olan, ahlak, etik, hukuk gibi özel kavramlarla birlikte değerlendirildi. Bireyin ve toplumun huzuru ve kamu düzeni açısından bu kavramlar göz ardı edilemez. Bu bağlamda ebeveyn, okul ve çevre üçgeninde geliştirilen değer eğitiminin muhtevası ortaya konuldu. Dünyada ve Türkiye’de değer anlayışının muhtevası ve eski Türklere çocuğun şahsiyetini şekillendiren aile terbiyesi incelendi. Hayatımızı kuşatan teknolojinin neden olduğu kuşaklar arası farklılıklar ve hayata yansımaları örneklendirildi. Doğu ve batı senteziyle kaybedilen değerlerin kültürel kimliğimizi nasıl etkilediği açıklandı. Medeniyet ve zihin inşasında çocuklarımızı değer manzumesinde eğitirken duyulan değil, görülenin etkin olduğu bir rol modellik anlayışına ulaşıldı.

Anahtar Kelimeler: *Değer ve Şahsiyet Eğitimi, Ahlak, Etik, Hukuk*

Abstract

In this study, value and personality education were evaluated together with special concepts such as morals, ethics and law with close components. These concepts cannot be ignored in terms of the serenity and public order of the individual and society. The content of the value education developed in the triangle of parents, schools and environment was put forward. The contents of the value of the world and in Turkey and the shaping the personality of the child was examined family upbringing in the former Turkish. The intergenerational differences caused by the technology surrounding our lives and their reflections on life are exemplified. The effects of lost values on our cultural identity have been explained by the synthesis of East and West. In civilization and mind-building, our children’s value education has reached a notion of role modeling, in which not what is heard, but the ones seen are more effective.

Keywords: *Value and Personality Education, Morals, Ethics, Law*

“Eşref-i
mahlûkat” yani
var olanların
en şerefli olan
insan, dünyaya
gönderilen
varlıklar
içerisinde akıl,
kalp, ruh,
duygular vesaire
hususiyetleriyle
en donanımlı
olanıdır.

Giriş

“Eşref-i mahlûkat” yani var olanların en şerefli olan insan, dünyaya gönderilen varlıklar içerisinde akıl, kalp, ruh, duygular vesaire hususiyetleriyle en donanımlı olanıdır. Kendisine bahşedilen bu hususiyetler onu etrafındaki diğer varlıklardan ayrıcalıklı, önemli kılar ve kâinatın var edilmesinin sebep-sonuç ilişkisinin de merkezine alır. Esasında doğduğu anda alabildiğine aciz, alabildiğine muhtaçtır ki, diğer varlıklar doğduğu andan itibaren kendilerine tanımlanan melekeleri yapmaya sahipken, insanoğlu hayatını idame etmek için annesi aracılığıyla sunulan sütü emmeden öte bir eylemi sergileyemez. Akıl, kalp ve ruhu ilgilendiren kabiliyetleri, duyguları, hisleri, güçleri, gizleri sistematik bir sıra dâhilinde tekemmül sürecini kapsar. O nedendir ki, insanın bu dünyaya geliş gayesi, “Dua ve ilim vasıtasıyla, tekemmül etme”^[1] şeklinde tanımlanmıştır.

İnsanın çıkış kelimesi olan eşref-i mahlûkat sıfatına mazhar olması, bu dünya standartlarında onun içini doldurmasına ve insanîyet olarak hakkını vermesine bağlıdır. Bu aynı zamanda, “Necisin, nereden geliyor, nereye gidiyorsun, bu dünyadaki gayen nedir?” sorularına aradığı ve bulduğu cevapla da ilişkilidir. Bu durum “Allah’ı bulan neyi kaybeder, O’nu kaybeden neyi bulur?” sorusunun de cevabıdır. Veya neyi aradığı insanın kimliğidir, kişiliğidir; tıpkı Hz. Mevlana’nın dizelerindeki gibi;

Can konağını aramadaysan, cansın,
Bir lokma ekmek arıyorsan ekmeksin,
Bir damla su arıyorsan susun.
Zulmün peşindeysen zalimsin,
Aşk arıyorsan aşıksın,
Gönlün neye kapılmışsa O’sun sen.
Şu nükteyi biliyorsan, işi biliyorsun demektir:
Neyi arıyorsan O’sun sen.

Temel Kavramlar

Değer: Türkçe Sözlük’te, bir şeyin önemini belirlemeye yarayan soyut ölçüsü, bir şeyin değdiği karşılığı, ederi, kıymetidir. Maddi anlamdaki değer, genellikle o şeyin pahasıyla ölçülür. Yani, bir şeyin para ile ölçülebilen karşılığı, bedeli, kıymeti, pahası, valörüdür.

Millî değerler ise; bir milletin sahip olduğu dili, dini, vatani, ortak kültürü, bilimi, sanatı, sosyal ve ekonomik değerlerini kapsayan öğelerin bütünü olarak sıralanabilir. Çoğu zaman iyi olma halinin oturduğu çerçevenin gereği değer; millî, manevî, dini, insani ve evrensel değerler olarak tasnif edilir. Belli bir toplum ya da kültür tarafından benimsenmiş bir değer

[1] Bediüzzaman Said Nursi, *Sözler*, 23. Söz, 1. Mebhas, 4. Nokta

birden çok toplulukta karşılık bulabilirse, bu değer milli olmaktan çıkar, evrensel olur (Yılmaz 2018).

Sözel olan toplumsal değerler çoğunlukla gelenek ve göreneklerle bezemiş sosyal olguları içerir. Fikir ve gönül dünyamıza ışık tutan düşünürlerden Ahmet Kabaklı'ya göre kültürümüzün zengin değerleri; edebiyat, sanat, tarih, felsefe, ilim, irfan şeklinde sıralanabilir (Yılmaz 2019).

Değer, Eğitim-Sen tarafından “Bireylerin objeleri, insanları, fikirleri, durumları ve hareketleri, iyi-kötü, doğru-yanlış, istenen-istenmeyen ve benzeri yargıları oluşturan ilkeler bütünü” olarak tarif edilir.

Eğitim: Kalıtsal güçlerle doğan insanın, bu güçlerini çevresiyle yeni değerlere dönüştürme başarısıdır (Başaran 1994). İngilizce “education” teriminden gelir, Latince “educare” beslemek, dışarı çekmek olup, genel anlamı “yetiştirmek”tir. Eğitim, bireye bilgi beceri kazandırdığı için bireysel, topluma fayda sağladığı için toplumsal bir etkinlik sürecidir.

Başaran eğitimi; geçmiş kuşağın bilgi ve birikimini yeni kuşağa kısa sürede aktarması olarak tanımlar. Nesilleri geliştirmek ve fikirlerini yükseltmek amacıyla verilen kültürel öğeleri içerir. Bu süreç, disiplin ve denetleme gerektiren bir alandır. Kısaca; insanda olumlu, pozitif, güzel ve iyi diye nitelendirilebilecek davranışlar geliştirme sürecidir. Hz. Mevlana'nın hamlıkta pişmeye evrilme metaforudur.

Değer Eğitimi: Bireyin ebeveyn ile başlayan, okulda pekiştirilen ve sosyal çevrede şekillenen ahlâki, vicdani ve irfâni gelişimi için verilen eğitimlerin bütünüdür. Değerler eğitimi, kaynağında dini motifler olsa da doğrudan din eğitimi olarak değerlendirmek doğru olmaz. Çünkü din veya ilah tanımaz insanlar da insani, ahlâki, irfâni maslahatları taşıyabilir. Bu durum, insanın fitratıyla yani vicdani duygularıyla izah edilebilir.

Ahlâk: Türkçe Sözlük'te, insanın doğuştan getirdiği ya da sonradan kazandığı birtakım tutum ve davranışların tümü olarak ifade edilir. Latince “moral” anlamındaki “huy, mizaç, karakter” ile tarif edilir. Ahlâk, doğru-yanlış, iyi-kötü, erdem-kusur ile ilgili geliştirilen davranışlar bütünü, bireylerin toplum içinde uymak zorunda buldukları davranış biçim ve kurallarıdır. Sosyal hayatta bireylerin nasıl yaşamaları gerektiğini ince ayrıntıları içinde pratik açıdan çözümler düşünür.

Etik: Yunanca “karakter”, “adet, usul, gelenek” anlamına gelen “Ethos” sözcüğünden türetilmiştir. Türkçede “Ahlâk” anlamındadır. Etik, yapılan eylemde, amaçların yerli yerine konulması, neyin yapıp yapılmayacağı, neyin istenip neyin istenmeyeceğinin, neye sahip olunup neye sahip olunmayacağına bilinmesidir. Kısaca hayatımızın ve haklarımızın sınırlarını belirlemektir. Etik, doğru-yanlış, iyi-kötü ile ilgili değerler, ilkeler ve kuralları inceler. İnsanın kişisel ve sosyal hayatındaki ahlâki problemlerini inceleyen bir ahlak felsefesi alanıdır. Yani, etik belirli bir davranışı değil, doğru olduğu kabul edilen davranışı gösterir. Zikredilen yönleriyle, etik evrensel,

Eğitim, bireye bilgi beceri kazandırdığı için bireysel, topluma fayda sağladığı için toplumsal bir etkinlik sürecidir.

Bediüzzaman'a göre ebeveyn, çocuğun hayatını şekillendirmek için gerekli olan bilgi, görgü ve ahlakın da ilk rehberidir. O nedenle anne ve babanın ne söylediğinden ziyade ne yaptığı daha önemlidir.

ahlâk toplumsal bir olgudur. Peki, insan neye, kime karşı ahlaklı olmalıdır? 1-Yaradana karşı, 2-Hayatını idame ettirmeye katkı sağlayan doğal çevreye, 3-Kendine karşı ve 4-Diğer insanlara karşı ahlaklı olmak durumundadır.

Hukuk: Kamu nizamını sağlayan yazılı kurallardır. Hukuk kuralları devlet tarafından oluşturulur, devlet tarafından uygulanır. Hukuk kurallarının yaptırımını maddidir. Hukuk kuralları olumsuz durumları, yani “suçu” tanımlar. Suç ortaya çıktıktan sonra devreye girer ve suç ilgili şahsiyeti ilgilendirir. Kamu nizamını sağlayan bütün denetim mekanizmaları yolsuzluk, usulsüzlük ortaya çıktıktan sonra onu tespit etmeye yöneliktir. Yolsuzluğu, usulsüzlüğü ortaya çıkmadan önlemeye yönelik yegâne araç; “etik”tir.

Değer ve Şahsiyet Eğitimi

Erken çocukluk ve çocukluk döneminde değer ve şahsiyet eğitimi, ebeveyn, okul ve çevre ikliminde şekillenebilir. Erken çocukluk dönemi eğitiminde aile ve özellikle anne kilit unsurdur. Bediüzzaman eserlerinde “şefkat kahramanı” olarak ifade ettiği annelerle ilgili, onların ehemmiyetli bir yönüne dikkat çeker ve “İnsanın en birinci ustası ve tesirli muallimi, onun validesidir” der^[2]. Annenin eğitimci yönünü öne çıkaran Bediüzzaman şöyle detaylandırır; “Ben bu seksen sene ömrümde, seksen bin zatlardan ders aldığım halde, kasem ediyorum ki, en esaslı ve sarsılmaz ve her vakit bana dersini tazeler gibi, merhum validemden aldığım telkinat ve mânevî derslerdir ki, o dersler fitratımda, adeta maddî vücudumda çekirdekler hükmünde yerleşmiş. Sair derslerimin o çekirdekler üzerine bina edildiğini aynen görüyorum. Demek, bir yaşındaki fitratıma ve ruhuma merhum validemin ders ve telkinâtını, şimdi bu seksen yaşındaki gördüğüm büyük hakikatler içinde birer çekirdek-i esasiye müşahede ediyorum.”

Bediüzzaman'a göre ebeveyn, çocuğun hayatını şekillendirmek için gerekli olan bilgi, görgü ve ahlakın da ilk rehberidir. O nedenle anne ve babanın ne söylediğinden ziyade ne yaptığı daha önemlidir. Bediüzzaman'a göre “Lisanı hal lisanı kâlden üstündür”^[3] yani davranışlar, sözlerden daha tesirlidir. Çocuklar duyduğunu değil, gördüğünü taklit ederler.

Peki, çocuğun gerçek hayata hazırlanmasında ebeveyn olarak, akademik başarısını mı, yoksa ahlaki başarısını mı önemsemeliyiz?

Böyle bir soruya takas mantığıyla cevap aramak doğru olmaz. Çünkü çocuğun gerçek hayatta tekemmül etmesi için, akıl, kalp, ruh, dimağ ve duyguları topyekûn doyuma ulaşmalı ve tatmin olmalıdır. Bunlar birbirine mani değildir ki, birbirine tercih edilebilsin. Akademik başarı sağlanırken, pekâlâ ahlaki ve insani başarı da sağlanabilir.

Bediüzzaman ebeveynlerdeki şefkatin bazen yanlış işlemlerinden mahzurlu neticeler alınabileceğini ifade eder. Bu konudaki hassasiyetini “O

[2] Bediüzzaman Said Nursi, Lem'alar, S. 100.

[3] Bediüzzaman Said Nursi, Emirdağ Lahikası, 52. Mektup.

şefkatli valide, çocuğunun hayat-ı dünyeviyede tehlikeye girmemesi, istifade ve fayda görmesi için her fedakârlığı nazara alır, onu öyle terbiye eder. 'Oğlum paşa olsun' diye bütün malını verir, hafız mektebinden alır, Avrupa'ya gönderir. Fakat o çocuğun hayat-ı ebediyesi tehlikeye girdiğini düşünmüyor. Ve dünya hapsinden kurtarmaya çalışıyor; Cehennem hapsine düşmemesini nazara almıyor"^[4] şeklinde ifade etmiştir. Bediüzzaman pedagojik anlamada çocuk terbiyesinin merkezine iman hususunu oturtturarak, "Ahlâk, edep ve terbiye gibi en yüksek meziyetlere sahip olabilmek için, kuvvetli bir imana sahip olmak lâzımdır"^[5], der.

Ebeveynler çocuğun zihinsel ve duygusal gelişimini yakından takip etmeli, çocuklarına destek vermelidir. Çocuklarımıza iyi bir rehberlik yapmak ve yakın davranmak onların şahsiyet kazanmasında önemli bir parametredir. Onların temel becerileri kazanmasında, onlarla kaliteli vakitler geçirmek, birlikte aktiviteler gerçekleştirmek ıskalanmaması gereken bir ayrıntıdır. Erken çocukluk yaşlarında onlarla muhatap olup, konuşmalı, ibretlik masallar ve hikâyeler üzerinden yapılan kurgularla gerçek hayata adapte olabilmesine yardımcı olunmalıdır. Adam yerine konulmayan çocuktan adamlık beklenemez. Birlikte kitap okuma alışkanlığı kazandırmalıyız. Kendisini geliştiremeyen, evladını hiç geliştiremez.

Dr. Wilhelm Stekel'a (2003) göre, çocukların gerçek hayatı oyunlardan öğrendikleri gerçeğiyle, onların doğal oyuncaklarla ve doğal oyunlarla oynaması oldukça önemlidir. Böylece onları, okul, servis ve ev arasındaki bizim programladığımız dünyaya sınırlandırarak, kendi elimizle, hazırcı, sanal dünya ve teknoloji bağımlısı yapabiliriz.

Özellikle kadınların çalışma hayatı ile ailesi arasındaki dengeyi kurması, annelik rolünü ihmal etmemesi önemli bir ayrıntıdır. Bu hususta, Sefa Saygılı ve Ali Çankırılı (2011) çalışan kadının problemleri çocuklarına dikkat çekmektedir. Burada en önemli ayrıntılardan biri çocuklarımızın fizyolojik ve duygusal gelişimine tanıklık yapabilmektir. Onların gelişimine asla bigâne kalamayız. Üzerinde uğraştığımız özne; insandır! Emek ve zaman harcamaya değer!

Çocuğu şahsiyetini şekillenmesinde aileden sonra okul ve eğitimcilerin rolü büyüktür. Okullar formal eğitim öğretim merkezleridir. Belli disiplin içinde eğitim sürecini işletirler. Okulların tek görevi bilgi yüklemek, yani öğretim değildir. Çocukla etkileşmek, davranış kalıpları geliştirmek, yani eğitim de önemli işlevidir. Eğitim sistemlerinin eğitim felsefeleri içinde belirlenmiş amaçları vardır. Türk Eğitim Sisteminde bu amaçlar "4i" nitelemesi üzerinden tanımlanır. Bunlar sırasıyla; iyi insan, iyi vatandaş, iyi üretici, iyi tüketici yetiştirmek şeklinde özetlenebilir (Aydın 2012). Benzer boyutları Amerikan Eğitim Sisteminin amaçlarında da görmek mümkündür; entelektüel (bilgi), toplumsal (fayda), kişisel (duygu, etik, estetik) ve üretim ve

Çocuğu şahsiyetini şekillenmesinde aileden sonra okul ve eğitimcilerin rolü büyüktür. Okullar formal eğitim öğretim merkezleridir. Belli disiplin içinde eğitim sürecini işletirler.

[4] Bediüzzaman Said Nursi, Lemalar, 24. Lema, Birinci Muhavere, 1. Nükte.

[5] Bediüzzaman Said Nursi, Şualar, 14. Şua, 16. Mektup, Gençlik Rehberi, Haşşie

“Her milletin kendine has fikirleri ve hisleri olmalı, aksi halde sosyoloji ile zooloji arasında fark kalmaz

verimlilik (rehberlik, hazırlık, tüketim) boyutudur (Aydın 2012). Görüldüğü gibi okul sadece akademik bilgiyi tedarik eden ortam değil, aynı zamanda bilgili, görgülü, ahlaklı, bilinçli bir vatandaş olmanın da adresi olmalıdır.

Eğitimin üçüncü bileşeni sosyal çevredir. Sosyal çevre etkisi, aile ve okuldaki eğitime destek de olabilir, köstek de olabilir. Sosyal çevreden izole olmak, hayatımızı yalıtılmak şansımız yoktur, yalnız bu çevreyi iyi yönetebilmek elimizdedir. Sosyal çevre çoğunlukla çocuğun arkadaş çevresidir. Bunların dışında televizyon ve teknolojik cihazlarla örülü sanal ortam çocuğun dünyasında önemli bir yeri işgal edebilir. O nedenle ebeveyn ve eğitimcilerle çocuğun boş anını iyi yönetebilmesi için uyarıcı etken olarak büyük rol düşmektedir. Günümüzde çocukların ve gençlerin hayatını tehdit eden tek bağımlılık madde bağımlılığı değildir. Buna son zamanlarda kumar, alışveriş ve teknoloji bağımlılığı eklenmiş durumadır.

Aile, okul ve çevre ikliminde şahsiyetli çocuk yetiştirmenin günümüz şartlarında oldukça zor olduğu bir vakıdır. Ailelere ve eğitimcilere düşen akademik başarısı takdir edilecek çocuklar yetiştirmekten öte, bilginin efendisi olan, onu hayatının bir düsturu olarak kullanabilecek, yüksek seciyeli, yüksek fikirli nesiller yetiştirmek olmalıdır. Buna, entelektüel şahsiyet yetiştirmek de denilebilir. Çocuklarımıza, onları meslek sahibi edecek bilimsel bilginin (alan bilgisi) yanı sıra, şahsiyetli birey yapabilecek felsefe, edebiyat, sanat, kültür, spor, belagat ve estetik duyguları da katmak gerekir. Böylece, ferasetli, basiretli, vicdanlı nesillerin fikri inşası gerçekleşmiş olabilir.

Fikirler ve hislerin bir millet için ne kadar önemli olduğunu Sait Halim Paşa'nın “Her milletin kendine has fikirleri ve hisleri olmalı, aksi halde sosyoloji ile zooloji arasında fark kalmaz” veciz ifadesinde bulmaktayız. İnsan, ihtiyaçlar hiyerarşisi içinde yeme, içme alışkanlıklarından öte diğer varlıklardan farklı olmak durumundadır.

Toplumunu teşkil eden bireylerin şahsiyetli olması toplumun da şahsı manevisini etkileyecektir. Ömer Seyfettin; “Anadolu insanı âlim değil, ama ariftir” derken, toplumumuzun sosyal kodlarına işaret eder. Eğitimcilerin hedefi, Anadolu insanının ortalama efkârını, seciyelerini yükseltmek olmalıdır.

Endüstri Devrimi, Kuşaklar Farkı ve Teknolojik Bağımlılık

Bugünlerde tüm dünya literatürüne oturan bir terim var; “Nomofobi.” Açılımı “No Mobile Fobia”, yani mobil telefonsuz asla! Madde, alkol, sigara, kumar, alışveriş bağımlılığı gibi teknoloji bağımlılığı her geçen gün yaygınlaşmaktadır. Teknoloji, mobil cihazlar, sosyal medya uygulamaları hayatımızın vazgeçilmez bir parçası oldu. Sunulan bu teknolojinin kullanımıyla ilgili mahzurlu yönler saymakla bitmez, ama biz dozunda kullanımını vurgulayalım. Tecrübeli eğitim bilimci John Dewey; “Çocuklarımızı zamanın şartlarına göre eğitmezseniz, geleceğinden çalmış olursunuz”, der. “Bizim dönemimizde şöyleydi, böyleydi” ile başlayan cümlelerin maalesef günümüz

gençliğinde çok da karşılığı yok. Dijital çağın insanlarıyla karşı karşıyayız. Eğitimi, bilgi, görgü, ahlak ve değer kazanımını mevcut gelişmelerin ışığında vermek durumundayız.

Dünya üzerinde sosyal olayları araştırma yapan We are Social isimli şirketin verilerine göre (websitesi 1); radyo icat edildikten 38 yıl sonra 50 milyon dinleyiciye ulaşmıştır. Televizyonun icadından 13 yıl sonra 50 milyon seyirciye, internetin gelmesinden 5 yıl sonra 50 milyon kullanıcıya, sosyal medyanın ise bir yıldan daha az sürede 50 milyon kullanıcıya ulaştığı ve 2017 itibariyle dünyadaki sosyal medya kullanıcısının 2,5 milyarı aştığı belirtilmektedir. Daha ilginç olanı, Yeşilay'ın 2014 yılındaki yayınında dünyadaki internet üzerinden oynanan kumarın % 2,5'i Türkiye'den!^[6]

Neilsen Çocuk Araştırmaları grubu 2009 yılında çocuklarda yaşa göre televizyon seyretme oranları hususunda bir çalışma yapıyor (websitesi 2). Yaş grubuna göre haftalık televizyon izleme saati; 2-5 yaş arası çocuklar için 32 saat ve 6-11 yaş arası çocuklar için 28 saat olduğu tespit ediliyor. Peki, bu oranda televizyon seyretmenin yan etkileri nelerdir? Çocuklarda, iletişim bozukluğu, uyku bozukluğu, konuşma gecikmesi, sosyal ve akademik başarısızlık, asosyal davranışlar, mobilitenin azalması ve obezite, çevresine karşı agresif tavırlar, şiddete yatkınlık. Sayılan bu davranış bozuklukları nedeniyle Amerikan Pediatri Akademisi, iki yaşından küçük çocukların televizyon seyretmesini sakıncalı görüp, aileleri uyarmaktadır. Çocukları ağlayınca tabletlerle susturan, yemek yemeyince çizgi filmle oyalayan anneler dikkat!

Gelişen teknoloji ve sunduğu nimetlerle yaşanan endüstri devrimi ve insanlar arası kuşak farklılıkları arasında yakın ilişki vardır. Endüstri 1.0; hayatımıza buhar makinasının girmesidir. Endüstri 2.0; üretimde elektrik kullanımına başlanmıştır. Endüstri 3.0; üretim sisteminde otomasyon yerini almıştır. Endüstri 4.0; dijital dünya ve arttırılmış gerçeklik, yani gerçek hayatın sanal ortama yansımaları yaşanmaktadır.

Neler gelişti bu süreçte? Bilim, teknoloji, mühendislik ve matematik alanındaki tasarım ve inovasyon tabanlı gelişmeler, kodlama, robotik, nanoteknoloji, mikro cerrahi, 3-D yazıcılar vesaire baş döndürücü gelişmeler. Yazılım üzerinde işleyen şirketler, yıllık ciroda her türlü donanım üretkenlerin önüne geçti. Bu gelişmelerle birlikte Avrupa genç nüfus ortalamasının genel nüfusa göre % 10,9 olduğu bir vasatta Türkiye genel nüfusunun % 16,1'ine ulaşan genç nüfusu ile Avrupa'da en dinamik bir nüfusa sahiptir.^[7] Bu dinamik genç nüfusun makul ve isabetli yönetilmesi, sürdürülebilir medeniyet tasavvuru için oldukça önem arz etmektedir. Yani gelişen ve değişen dünyada; "Nesne" mi, yoksa "Özne" mi olacağımıza karar vermeliyiz. Atalarımızın "Gençlik önce yapar, sonra düşünür!" hatırlatmasını da göz önünde bulundurmamak durumundayız.

[6] Yeşilay Dergisi, Ağustos 2014, Sayı 89, İstanbul

[7] Anadolu Ajansı, Avrupa İstatistik Ofisi (Eurostat) ve Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) verileri 2018.

*Gelişen teknoloji
ve sunduğu
nimetlerle
yaşanan endüstri
devrimi ve
insanlar arası
kuşak farklılıkları
arasında yakın
ilişki vardır.*

Yeni yetişen bireylerde çevreye ve sosyal olaylara duyarlı olmayı özendirmek, değeri korumak ve şahsiyetli, yüksek fikirli ve yüksek seciyeli nesiller yetiştirmek sadece ülkemizin kaygısında olan bir konu değildir.

Endüstri devrimi kuşaklar arasında nasıl bir fark oluşturdu? Her endüstri devrimi dönemine has kuşaklar geliştirdi. Örneğin; 1965-1979 arası sanayi devrimine denk gelen ve yalnız derdi çalışmak olan x-kuşağı, 1980-1999 arası çabuk yükselmek, kolay para kazanmak eğiliminde olan y-kuşağı, 2000 ve sonrasında sokak oyunlarını bilmeyen, teknoloji bağımlısı, sanal dünyada yaşayan z-kuşağı gibi. Emareleri gözükken ve artık dünyamıza merhaba diyen alfa-kuşağı da maalesef aile bağımlısı, alabildiğine nemelazımcı bir kuşak özelliğinde. Dikkat edilirse, kuşaklar gibi sahip olunan değerler ve duygular da her geçen gün mekanikleşmektedir.

Dünyada Değer Eğitimi

Yeni yetişen bireylerde çevreye ve sosyal olaylara duyarlı olmayı özendirmek, değeri korumak ve şahsiyetli, yüksek fikirli ve yüksek seciyeli nesiller yetiştirmek sadece ülkemizin kaygısında olan bir konu değildir. Birleşmiş Milletler Eğitim, Bilim ve Kültür Örgütü (UNESCO); “Çocuklarda ve gençlerde pozitif değerleri geliştirmek için yürütülen eğitim” adına Yaşayan Değerler Eğitimi (Living Values Education) isimli proje geliştirmiştir. Amaç, bireyin çevresindeki her şeyde; iyi-kötü, doğru-yanlış, istenen-istenmeyen ve benzeri yargıları oluşturan ilkeleri kazandırmak. Yine Birleşmiş Milletlerde (BM), 50. Kuruluş yıldönümü olan 1995’te Brahma Kumaris tarafından “Daha İyi Bir Dünya İçin Değerlerimizi Paylaşalım” projesi geliştirilerek, “Mutluluk, sevgi, barış, saygı, dürüstlük, işbirliği, alçakgönüllülük, özgürlük, sorumluluk, sadelik, hoşgörü” başlıklarındaki değerlerin yaygınlaştırılması hedeflenmiştir.

Eski Türklerde Ahlaki Eğitim, Aile Terbiyesi

İnsani ve ahlaki değerlerin korunması ve seciyeleri yüksek nesillerin yetiştirilmesi kaygısı sadece günümüzün kaygısı değildir. Aile terbiyesini içeren eğitimler ve hedeflenen insan profili hakkında bilgiyi dönemin mümtaz şahsiyetleri olan bilgelerin eserlerinde görmek mümkündür. Örneğin, 9. yüzyıl Türk Bilgini El Farabi, organları kusursuz, hafızası iyi, kıvrak zekâli ve ferasetli, ilim öğrenmeye hevesli, kanaatkâr, gerçekçi, iyi niyetli, adaletli, inat etmeyen, kararlı, cesur, keskin söz sahibi, hatip gibi hususiyetlerden yola çıkarak “kusursuz insan” modelini ortaya koymuştur. 11. Yüzyılda yaşamış Yusuf Has Hacıp, ortaya koyduğu hususiyetlerle “ferasetli insan” modelini ve yine aynı çağda yaşamış Kaşgarlı Mahmud, “cesur insan” modelini ortaya koymuştur. 12. Yüzyılda yaşamış Hoca Ahmet Yesevi ise, tasavvuf kültüründen yola çıkarak eserlerinde “kâmil insan” modelini ortaya koymuştur.

Değer-Erdem İkili, Ahlak, Etik Eğitimi

Şahsiyet ve değer eğitimi, din eğitimi midir?

Şahsi fikrim, şahsiyet ve değer eğitimi temel motiflerini dinî öğretilerden etkilenerek almış olabilir. Ama şahsiyet ve değerler eğitimini birebir din eğitimi olarak değerlendirmek, bizi vartaya düşürür. Çünkü toplumlar

mutlak mütedeyyin insanlardan teşekkül edilmemiştir. İlah tanımayan ve dinde lakayt kesimler, taşıdıkları insani vasıflarla, toplumca kabul gören değer yargılarını mütedeyyin insanlardan daha tutkulu yaşayabilirler. Bunun izahı nedir? Bana göre bu insanların taşıdıkları vicdani ve insani duygulardır. İnsanlar herhangi bir dinin etrafında toplanamayabilir ama ahlak, etik, hukuk ortak normları olmak zorundadır. Hem mütedeyyin, hem yüksek seviyeli olmak insanlık adına beklenen durumdur.

Değer bir toplumun veya bireylerinin sahip olduğu nitelikli seciyeler, iyiye, güzele ve doğruya dair hususlar, yani ortak paydasıdır. Değerleri sarf etmede ortaya koyulan irade ise erdemdir. Örneğin, ahlak insanın ve toplumun sahip olması gereken bir değeridir. İnsani bir hal olarak ahlaklı olmak ise erdemdir. Mütedeyyin olmak için mutlaka ahlaklı olmak da gereklidir. Ahlak tüm dinlerin de ortak paydasıdır. Bu hususta zaman zaman kavram kargaşaları da yaşanmaktadır. İlahiyatçı Mustafa Çağrıcı medya aracılığıyla; “Ahlaksız dindarlık olur mu?” diye sorgulayarak, önemli bir ayrıntıya dikkati çekmektedir (website 3). Yine dinde ahlak kavramının es geçilemeyeceğini ilahiyatçı Mustafa Öztürk; “Mevzu bahis olan din ve itikatsa, ahlak teferruat mıdır?” şeklinde dile getirmiş ve itikadın ahlakla anlam kazanabileceğini iddia etmiştir (website 4). Devlet adamı Cemil Çiçek sosyal bir kurum olarak ahlak ve hukukun yerindeki önemine değinerek; “Ahlaki önemsemeyen bir dindarlık, hukuku önemsemeyen bir demokrasi; bu bir felakettir” şeklinde görüş ortaya koymuştur. Bu konuda en esaslı söz Peygamberimiz Hz. Muhammed’e (asm) aittir; “Ben, güzel ahlakı tamamlamak için gönderildim.”^[8]

Hukuk, bir kamu nizamnamesidir. Yazılı kurallarıyla, toplumsal huzur ve güveni sağlar. Hukuk, etik veya dinin ortak ilkeleri; adalet (hakların korunması), eşitlik – tarafsızlık (hak gözetme), doğruluk – dürüstlük (hilesizlik), sorumluluk (liyakat, ehliyet) şeklinde sıralanabilir. Yine insanın huzuru, güveni, temek hak ve hürriyetler açısından 622 yılında imzalanan Medine Sözleşmesi, 1215 yılında kabul edilen Magna Carta İlkeleri, 1948 yılında deklere edilen Evrensel İnsan Hakları Bildirgesi ve 1993 yılında benimsenen Kopenhag Kriterlerinin ortak öznelere; “İnsan”dır.

İnsanlık içinde bulunduğu toplumdan yükselttiği değer yargılarını, evrensel hukuk ve sözleşmelerle geliştirdiği kamu nizamnamelerini ihlal etmeye başladığında toplumsal çürüme ve yozlaşma belirtileri baş gösterir. Toplumsal yozlaşmanın merkezinde hukuk, etik ve ahlaka aykırı davranışların toplumda revaç bulması, saygınlık ve yaygınlık kazanması yer almaktadır. Böyle bir toplum, neyin ahlaklı, neyi ahlaksız bir davranış olduğu konusundaki seçiciliğini kaybeder. Toplumsal yozlaşma, kültürel, ahlaki, politik ve mesleki alanlarda baş gösterir. Bu ise kamunun düzeninin bozulması ve toplumun felaketidir. Bireyler için toplumdaki kurallara uymanın gerekçesi; din, ilah inancı, günah korkusu, ahlak, toplum ve vicdan, ayıplanma

Hukuk, bir kamu nizamnamesidir. Yazılı kurallarıyla, toplumsal huzur ve güveni sağlar. Hukuk, etik veya dinin ortak ilkeleri; adalet (hakların korunması), eşitlik – tarafsızlık (hak gözetme), doğruluk – dürüstlük (hilesizlik), sorumluluk (liyakat, ehliyet) şeklinde sıralanabilir.

*Sekülerleşme,
yani dünyaya
meyletme, meta
algısı ailenin
ve toplumun
doğal dengesini
bozmaktadır.*

korkusu, hukuk, devletin maddi yaptırım korkusu şeklinde sıralanabilir (Aydın 2012).

Doğu ve Batı Kültürünün Sentezi

Doğu ve Batı coğrafi sınırlar ve konumlardan ziyade hayat tarzı ve olaylara yaklaşım açısından farklı hususiyetleri barındırır. Doğuda din, batıda ilim üzerinden yaklaşım esastır. Bediüzzaman bu gerçeği şöyle tespit eder; “Enbiyanın ekseri Şarkta ve hükemanın ağlebi Garpta gelmesi kader-i ezelinin bir remzidir ki, Şarkı ayağa kaldıracak din ve kalbdır, akıl ve felsefe değil.”^[9]

Bu gerçek, Doğu-Batı ekseninde olması gereken mutlak durumu ortaya koyar. Zaman zaman bu durumlardan sapmalar olması muhtemeldir. Örneğin; Avrupa’yı gezip gelen Milli Şairimiz Mehmet Akif Ersoy’a döndüğünde sual edilir; Üstad Avrupa’yı nasıl buldunuz. Mehmet Akif’in verdiği cevap enteresandır; “Dinleri var işimiz gibi, işleri var dinimiz gibi.” Bu bir dilemmadır, çelişkili bir durumdur. Benzer dilemma Pakistan Milli Şairi Muhammed İkbâl’in tespitinde yer alır; “Dolaştım Garbı, İslam var Müslüman yok! Gördüm Şarkı, Müslüman var, İslam yok!” Bu tespitler, çoğu zaman coğrafyanın haline de yansır. Ziya Paşa bu acı gerçeği şu şekilde özetler; “Diyar-ı küfrü gezdim, beldeler kâşaneler gördüm. Dolaştım mülk-i İslam’ı, bütün viraneler gördüm.” İslam Coğrafyası dâhili ve harici müdahaleler ile hep acının, kederin, hüznün ve gözyaşının adresi olmuştur. Bediüzzaman ise bu gerçeği biraz daha naif ve ılımlı cümlelerle ihtimaller dairesinde sunmuştur; “Müslümanların tüm sıfatları Müslüman olmayacağı gibi, Gayri Müslimlerin tüm sıfatları da Gayri Müslim olmayabilir.” Doğruluk, dürüstlük, sevgi, saygı, ahlak, etik, hak, hukuk, adalet ve hürriyetler, yardımseverlik, vatanperverlik, hakkaniyet, vefa, empati vesaire güzel hasletler daha çok İslam Coğrafyasına yakışabilir.

Dünyevileşme, Meta ve Değer Algısı

Sekülerleşme, yani dünyaya meyletme, meta algısı ailenin ve toplumun doğal dengesini bozmaktadır. İhtiyaçlar hiyerarşisiyle başlayan masumane meyiller bencillik, aç gözlülük ve helal-haram tanımamaya kadar alıp gitmektedir. Kapitalizmin kurucusu, iktisat kuramcısı ve ahlak felsefecisi Adam Smith (1776); iktisat kavramını ihtiyaçlar üzerinden tanımlarken “Kıt imkânlarla, sınırsız ihtiyaçları karşılayabilme sanatıdır” diyerek özetlemiştir. Yine Smith (1759) Ahlaksal Duygular Kuramında bencillik ve çıkar gözetme dürtüsünün ahlaki değerler üzerindeki etkisinden bahsetmiştir. Peki, ihtiyaç nedir? Bediüzzaman ihtiyaç kavramını; “Her ne ki, elde yok, o ihtiyaçtır” diye tarif etmiştir. Bu manada insanın duyguları gibi, istekleri, ihtiyaçları sınırsızdır. Ama bunları karşılayacak metayı oldukça sınırlıdır. Bazen görenek belasıyla, ihtiyaç analizi yapmadan yaptığı sarfiyatlar

[9] Bediüzzaman Said Nursi, Mesnevî-i Nüriye, s. 158; Tarihçe-i Hayat, s. 220

müspet ve meşru yaşam tarzını zora sokabilir. Açgözlülüğünü dizginleyemeyen insanlar ihtiraslarıyla helal-haram sınırını zorlayabilir, meşru yoldan kazanmak varken hileli, yolsuzluğu, hırsızlığı netice verebilecek suiistimallata neden olabilir.

Edebiyat öğretmeninim insan meta ilişkisinde ifade ettiği “İnsanca yaşamak için para olmalı, ama vicdanda değil, cüzdanda!” uyarısı benim için mihenk taşı olmuştur. İnsanlardaki dünyevileşme duygusunu istismar eden nöro-pazarlama bu gerçeklikten doğmuş indirim ve hediye uygulamasıyla vücutta serotonin salgısını artırmış, dolayısıyla dopamin seviyesinin yükselmesiyle harcama, israf kültürünü oluşturarak amacına ulaşmıştır (website 5). Oysa başta sorduğumuz; necisin, nereden geliyor, nereye gidiyorsun, bu dünyadaki vazifem nedir, önemli düsturu unutulmuştur.

Şair Cahit Zarifoğlu bu gerçeği şiirinde şöyle ikaz eder;
Burası dünya!
Ne çok kıymetlendirdik.
Oysa bir tarla idi,
Ekip, biçip gidecektik...

Bazı Değer Başlıkları

Buradan itibaren bazı değer başlıkları üzerinde kısa değerlendirmeler yapılabilir. Sevgi, şefkat, merhamet, muhabbet birbirleriyle yakından ilişkili kavramlardır. Kâinata aşka sebep olan üç kavram vardır ki, bunlar cemel, kemal ve ihsan sıfatlarıdır. Risale-i Nur'da muhabbetin kaynağı olarak, İlahi sıfatlara referans yapılır. Muhabbetin türevleri^[10]; refika-i hayatına (hayat arkadaşı) muhabbet, peder ve valideye muhabbet, evlâda muhabbet, ahabbapalara muhabbet, enbiya ve evliyaya muhabbet, gençliğe muhabbet, güzel şeylere karşı muhabbet şeklinde sıralanmaktadır. Bediüzzaman, kâinatın vücudu ve sevgi arasındaki ilişkiyi kurarken “Muhabbet, şu kâinatın bir sebab-i vücududur. Hem şu kâinatın rabitasıdır, hem şu kâinatın nurudur, hem hayatıdır.”^[11] demektedir.

Japon yazar-düşünür Masumi Toyotome (2002), sevginin üç halinden bahsetmiştir; Bunlar sevginin, eğer hali, çünkü hali ve rağmen halidir. İlk ikisi şartlı sevgidir, üçüncü sevgi ise muhatabını her şeye rağmen şartsız sevmeyi ifade eder.

Alman Fizikçi Albert Einstein kızı Lieserl'e yazdığı mektupta sevgiyi şöyle tasvir eder; Herkesi içine alan, tüm evreni yöneten, tüm olayların arkasında olan ve henüz adını koyamadığımız bir güç vardır. Bu evrensel güç; “Sevgi”dir.

*Bediüzzaman,
kâinatın
vücudu ve
sevgi arasındaki
ilişkiyi kurarken
“Muhabbet,
şu kâinatın
bir sebab-i
vücududur.
Hem şu kâinatın
rabitasıdır, hem şu
kâinatın nurudur,
hem hayatıdır.”
demektedir.*

[10] Bediüzzaman Said Nursi, Sözler, 32. Söz.

[11] Bediüzzaman Said Nursi, Sözler, 24. Söz

*Pedagoglar;
çocuklarınıza
“Yalan
söylememelisin!”
değil, “Doğruyu
söylemelisin!”
şeklinde
olumlu yönden
kodlamanın
yapılmasını
önerir.*

Doğruluk ve dürüstlük, güven açısından bu coğrafyada önemsememiz gereken değerler ve hasletlerdir. Hz. Ali’ye göre, şahsın duruşuyla işlevi arasında linear bir ilişki vardır. Bunu “Eğri cetvelden, doğru çizim olmaz” ifadesiyle özetler. Kendisi “Muhammedü’l-Emîn” sıfatıyla anılan Peygamberimize (asm) göre doğru olabilmek ve dürüst kalabilmek ağır bir mesuliyeti gerektirir. Peygamberimiz (asm) Hud Suresi 112. Ayetinde belirtilen “Emrolunduğun gibi dosdoğru ol!” ifadesinin kendisini ihtiyarlattığını söylemiştir.

Pedagoglar; çocuklarınıza “Yalan söylememelisin!” değil, “Doğruyu söylemelisin!” şeklinde olumlu yönden kodlamanın yapılmasını önerir.

Bediüzzaman Münazarat’ta isimli eserinde sunduğu diyalogda;

Sual: Her şeyden evvel bize lâzım olan nedir?

Cevap: Doğruluk.

Sual: Daha?

Cevap: Yalan söylememek.

Sual: Sonra?

Cevap: Sıdk, ihlâs, sadâkat, sebat, tesanüd.

Sual: Yalnız...

Cevap: Evet...

Sual: Neden?

Cevap: Küfrün mahiyeti yalandır. İmanın mahiyeti sıdktır. Şu burhan kâfi değil midir ki, hayatımızın bekası, imanın ve sıdkın ve tesanüdü devamıyladır?^[12]

Bediüzzaman içinde âlimlerin de olduğu binlerce Müslüman’ın bulunduğu Şam’daki Emeviye Camiinde irad ettiği önemli hutbede; “Ey bu Câmî-i Emevîdeki kardeşlerim! Necat yalnız sıdıkla, doğrulukla olur. Urvetü’l-vuska sıdktır. Yani, en muhkem ve onunla bağlanacak zincir, doğruluktur”^[13] uyarısıyla, doğruluk ve dürüstlüğün İslam coğrafyasındaki ehemmiyetinin altını çizmiştir.

Dürüstlük ve mertlik üzerine Mehmet Akif Ersoy’un Safahat isimli eserinde Dirvâs isimli cesaretli ve bilge çocuğun karakteri çizilir ve bu çocuğun dürüstlüğü ile Ümeye Emiri Hişam’a verdiği ders hikâyelendirilir. Hikâye özetle şöyledir: Şam’da üç yıl süren kuraklık ve yaşanan kıtlık ile ilgili halkın Emir Hişam’a gitmesi üzerine yanlarında götürdükleri Dirvâs ile yaşanan diyalog şöyledir. Dirvâs, bir eli yağda diğer eli balda olan Ümeye Emiri Hişam’a şiir kıvamında sorar;

Nereden buldun bu zenginliği?

Halkın mı, Allah’ın mı, senin mi?

Allah’ın ise, kulu olarak payımızı isteriz.

[12] Bediüzzaman Said Nursi, Münazarat.

[13] Bediüzzaman Said Nursi, Hutbe-i Şamiye.

Halkınsa, biz halkız zaten alır gideriz.

Seninse, bu kadar mülkün zekâtı olur, bunca aç varken ne yapacaksın?

Ümeyye Emiri Hişam, bu kıvrak zekâ ve cesaret karşısında şapka çıkarıp, teslim olur ve gelenlerin kağınlarını erzaklarla doldurup, uğurlar.

Fatiha Suresi 6. Ayette mealen; “Sırat-ı müstakim, en doğru ve istikametli yol; şecaat, iffet, hikmetin mezcinden ve hülasasından hâsıl olan adl ve adalete işarettir”, denilmektedir. Bunlar Risale-i Nur’da insana bahşedilen kuvvelerle izah edilmiştir;^[14]

- 1) Kuvve-i şeheviye-i behimiye (faydayı celp),
- 2) Kuvve-i sebuiye-i gadabiye (zararlıları def),
- 3) Kuvve-i akliye-i melekiye (aklı yerinde ve kıvamında kullanma).

İslam’da bu duygulara bir had çizilmiştir, fakat fitraten çizilmemiştir (tefrit, vasat, ifrat).

Medeniyetimizin Bekası

Her milletin kendine has bir medeniyet tasavvuru vardır. Medeniyet bekasını kültürel değerlerinin korunmasına bağlar. Köklü bir medeniyetin bakiyesine varis olan Anadolu insanı kendi özünde geliştirdiği, geleneklerini, göreneklerini, adetlerini, İslami ve insani değerlerini yaşatmak gayretindedir.

Bu minvalde bir medeniyetin bekası üç esasa dayanır. Bunlar;

Medeniyetin en küçük membaı olan aileyi korumak,

İnsanların ilmen, fikren ve irfanen yükselmesini sağlayacak eğitimi önemsemek,

Toplumundan yükselmiş önemli şahsiyetlere ve onların yüksek fikirlerine sahip çıkmak, olarak özetlenebilir.

Yine bir medeniyetin yok edilmesi de üç esasa dayanır. Bunlar;

Kadına, annelik duygusu dışında farklı bir rol biçmek, böylece ailesine, evine sahip çıkmaktan ve çocuklarına annelik olmaktan utanabilsin, sıkılabilsin. Aile olma kavramını yok eden, artan boşanma oranları, parçalanmış aileler ve ortada kalan çocuklar bunun bariz bir göstergesidir.

Eğitimin temel unsuru olan öğretmenleri itibarsızlaştırmak, böylece öğrencilerin öğretmenlere saygısı azalır, hakaretler başlar ve öğretmen itibarsızlaşır.

Âlimleri ve fikir adamlarını değersizleştirmek, böylece halk onlara şüphe ile bakacak, güveni kalmayacak ve onları dinlemeyecektir.

Her milletin kendine has bir medeniyet tasavvuru vardır. Medeniyet bekasını kültürel değerlerinin korunmasına bağlar.

[14] Bediüzzaman Said Nursi, İşarâtül İcaz.

Çocuğumuzu
iyi tanımalıyız,
kabiliyetlerini
keşfetmeliyiz,
teknolojiyi
dozunda ve
amacına uygun
kullanmasını
sağlamalıyız.

Sonuç ve Öneriler

Seciyesi yüksek, şahsiyetli nesiller yetiştirmek, kadim medeniyetimizin bekası için ebeveyn, eğitimci ve sosyal çevre olarak izlememiz gereken usuller şunlardır;

- Çocuklarımızın akademik başarısı kadar, insani ve ahlaki başarısını da önemsemeliyiz,
- Çocuklarımızı, doğal ortamlarda, doğal oyuncaklarla oynamaya yönlendirmeliyiz,
- Onlara gerçek hayatla başa çıkabilecek özgüveni, saygıyla birlikte vermeliyiz,
- Yenilikleri keşfetmesine fırsat vermeliyiz, onları olumsuz etiketlemekten kaçınmalıyız,
- Çocuklarımızın duygularını, fikirlerini bastırıp, sansürlememeliyiz,
- Onların tecrübe kazanması için zaman zaman yanlış yapmasına fırsat vermeliyiz,
- Çocuğumuzu iyi tanımalıyız, kabiliyetlerini keşfetmeliyiz, teknolojiyi dozunda ve amacına uygun kullanmasını sağlamalıyız,
- Onlara çalışma ruhu ve kitap okuma alışkanlığı kazandırmalıyız,
- Bizi biz yapan Milli Değerlerimizi hatırlarında zinde tutmalıyız,
- Unutmayalım ki; çocuklar, duyduğunu değil, gördüğünü işlerler.

Kaynaklar

- Adam Smith (1776), The Wealth of Nations/Ulusların Zenginliği, Çev. Ayşe Yunus, Mehmet Bakırcı, Alan Yayıncılık, 2004, İstanbul.
- Adam Smith (1959), The Theory of Moral Sentiments/Ahlaki Duygular Kuramı, Prometheus Books, 2000, New York.
- İbrahim Ethem Başaran (1994). Eğitim Bilimine Giriş, Siyasal Yayıncılık, 2007, Ankara.
- İnayet Aydın (2012). Alternatif Okullar, Pegem Akademi, Ankara.
- Masumi Toyotome (2002) Her Şeye Rağmen Sevgi, Çev: Müjde Yayıncılık, İstanbul.
- Sefa Saygılı ve Ali Çankırılı (2011). Annemi İstiyorum, Elit Yayınları, İstanbul.
- Süleyman Yılmaz (2018). Milenyum Çağının Unutulan Gerçeği; Şahsiyet ve Değerler Eğitimi, Vize Yayıncılık, Ankara.
- Süleyman Yılmaz (2019). Ağaç Yaşken Eğilir, Bölüm 2: Değerler Eğitimi, Nobel Yayıncılık, İstanbul.
- Wilhelm Stekel (2003). Genç Anneye Mektuplar, Zafer Yayınları, İstanbul.
- Website 1: <http://wearesocial.com/uk/special-reports/digital-social-mobile-worldwide-2015>
- Website 2: <http://www.nielsen.com/us/en/insights/news/2009/tv-viewing-among-kids-at-an-eight-year-high.html>
- Website 3: <http://www.karar.com/yazarlar/mustafa-cagirci/ablaksiz-dindarlik-olur-mu-3154>
- Website 4: <http://www.karar.com/yazarlar/mustafa-ozturk/mevzu-bahis-olan-din-ve-itikatsa-ablak-teferruat-midir-2964>
- Website 5: http://www.aksaray.edu.tr/tr/haberler/indirimler-ve-hediyeler-dopamin-seviyesini-yukseltiyor_30-03-2018